УДК 378.147
ББК 74.58
Ф 79

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Анжеліка Попович доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Валентина Розгон кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського(протокол № 8 від 28 листопада 2022 р.)

Ф 79 **Формування** предметних компетентностей учнів на концептуальних засадах Нової української школи (засобами уроків української мови і літератури) : монографія / Л. Рускуліс, А. Гурдуз, С. Каленюк, І. Корнієнко, І. Родіонова, А. Ситченко, Н. Шеремета, О. Мхитарян, В. Механцева. – Миколаїв : СПД Румянцева, 2022. – 144 с.

ISBN 978-617-729-101-4

У монографії схарактеризовано прерогативні засади компетентнісного підходу до навчання української мови та літератури; з'ясовано феномен «предметна компетентність; досліджено інноваційні інформаційно-комунікаційні технології навчання; проаналізовано особливості вивчення питань діалектології та формування лексичної компетентності; визначено специфіку вивчення міфопоетики (на прикладі романів Олени Печерної); акцентовано увагу на специфіці впровадження проєктного та структурованого навчання; наголошено на магістральній ролі патріотичного виховання сучасної молоді; висвітлено проблеми формування читацької компетентності здобувачів освіти.

Для дослідників-методистів, науковців, викладачів ЗВО, здобувачів освіти, учителів української мови.

УДК 378.147
ББК 74.58

ISBN 978-617-729-101-4

© Рускуліс Л., Гурдуз А., Каленюк С., Корнієнко І., Родіонова І., Ситченко А., Шеремета Н., Мхитарян О., Механцева В., 2022
© МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2022

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО 4

Лілія Рускуліс

Предметна компетентність у системі компетентнісного підходу до навчання української мови і літератури 6

Лілія Рускуліс, Андрій Гурдуз, Інна Родіонова

Упровадження веб-квестів на уроках української мови і літератури (на матеріалах сучасної української літератури) 15

Світлана Каленюк, Наталія Шеремета

Говори і мовно-мовленнєва компетенції учнів: суть кореляції та перспективи 34

Світлана Каленюк, Наталія Шеремета 47

Мовна та мисленнєва креативність як один із результатів вивчення ділового мовлення .....

Андрій Гурдуз 52

Вивчення міфопоетики романів Олени Печорної .....

Ірина Корнієнко

Компетентністна спрямованість проєктного навчання мови 84

Анатолій Ситченко, Ірина Корнієнко

Структуроване навчання як діяльнісний чинник якості мовно-літературної освіти 92

Анатолій Ситченко, Ірина Корнієнко

Патріотичне виховання молоді як наукова проблема. 101

Ольга Мхитарян, Інна Родіонова

Формування читацької компетентності майбутніх словесників у контексті технологізованого навчання (на прикладі аналізу поезії м. Драй-Хмари) 109

Лілія Рускуліс, Віталіна Механцева

Формування лексичної компетентності учнів 10-11 класів (профільний рівень) 133

СВІТЛАНА КАЛЕНЮК
НАТАЛІЯ ШЕРЕМЕТА

ГОВОРИ І МОВНО-МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ СУТЬ КОРЕЛЯЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Двадцять перший рік іде розбудова незалежної України. Йде важко і непослідовно. Все більше українців починає усвідомлювати, що наше *сьогодні* обумовлене нашим *вчора*, а наше *завтра* народжується *сьогодні*; що майбуття нашої держави залежить лише від нашої небайдужості і наших зусиль.

Однак кількасотрічне перебування українського народу в колоніальній залежності, постійний тиск, переслідування, зневажання, неможливість зробити кар'єру цілеспрямовано руйнувало українську культуру, духовність, церкву, асимілюючи одних та знищуючи інших представників вищих верств, еліти, а згодом – і решти народу. Постійний страх бути звинуваченим у націоналізмі не міг не мати наслідків у психіці багатьох українців, тому часто призводив до ренегатства або, простіше, запроданства, відмови від уживання рідної мови в побуті та різних сферах суспільного життя. Українськість витіснялася з пам'яті українського народу. Колонізаторська політика батога і медяника наших сусідів спотворювала національний характер, руйнувала самосвідомість, закодовувала у волелюбні українські гени синдром рабськості з неповагою до своєї нації, держави, до своєї мови, культури і, звичайно, до своєї влади, – формувала українське безпам'ятство.

Під тиском російськомовного середовища «прищеплена» меншовартість та безпорадність призвела до змін в елітарному мисленні та масовому вжитку української мови, тому найвище керівництво країни, на

жаль, і сьогодні не розуміє, що авторитет і успіх України у світі без самоідентифікації титульної нації неможливий.

За 20 років незалежності ситуація в україномовній освіті та науці покращилася, але значно меншою мірою, ніж треба було б для подолання рецидивів минулого. Національний характер, за даними етнопсихології, змінюється повільно, впродовж кількох століть. Від покоління до покоління він передається через механізми соціальної психіки. І оскільки національна свідомість формується тільки в рідному мовно-культурному середовищі, тому для відродження історичної пам'яті українців треба посіяти у дитячій свідомості ту систему цінностей, яка визначає і характеризує саме український спосіб життя, формує типові для представників даної нації особливості поведінки і мислення. Натомість поширена у нашому суспільстві російськомовна масова культура не тільки продовжує поглиблювати в зросійщених містах розрив між побутовою мовою учнів і українською мовою навчання, а й знецінює ефективність виховання національно свідомих громадян. Насаджувана мова як дієвий елемент культури виявляє вплив на підневільний народ не тільки як засіб передавання позамовного змісту, тобто політичної, економічної, технічної, військової і т. д. інформації, але й своїми суто лінгвальними категоріями, своєю специфікою як мови, в якій закріплена чужа ментальність, чужий національний характер, особливостями свого вживання, тобто мовленням. Із словами, виразами, з манерою мовлення чужої мови в душу народу приникає чужа система вартостей, чуже світобачення, чужий спосіб поведінки, чужий мовленнєвий етикет і навіть антиетикет.

Отже, проблема відродження українського національного характеру, розшифрування культурного генофонду порушується просвітництвом і продовжує бути

актуальною, багатоаспектною і невирішеною до сьогодні.

Викладання української мови в школі впродовж багатьох років було організоване в такий спосіб, щоб викликати небажання і відразу до цього предмету. Дитина ж має вивчати мову не як збірник правил, а як продукт власної духовної та інтелектуальної діяльності. Саме тому для підняття престижу нашої рідної мови, для її сприйняття як дзеркала душі, необхідно здійснити реформування мовної освіти. Дослідивши особливості викладання української мови в умовах місцевих говорів, спробуємо зробити певні узагальнення.

Використання діалектної лексики на уроках української мови, а також поглиблене вивчення рідного говіркового мовлення учня у шкільному курсі сприяє розвитку навичок теоретичного осмислення різноманітних проблем україністики як цілісної системи наукових знань.

Задекларовані у Програмі для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для 5–12 класів [3] підходи до засвоєння шкільного курсу української мови теоретично уможливлюють формування національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка володіє уміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності [3, с. 3]. Однак для досягнення цієї мети діяльність учителя на сучасному етапі повинна спрямовуватись на впровадження інноваційних методів викладання національної мови, але чинна програма, ставлячи перед учителем загальні для всіх шкіл проблеми, на жаль, не порушує питань вивчення сучасних літературних норм в умовах говірок. Оскільки в різних діалектах говіркові особливості неоднакові, то словесник повинен творчо застосовувати загальні принципи методики до специфіки говірки. Тому кожен учитель-початківець для правильної орієнтації навчальної роботи

має розпочинати педагогічну роботу зі знайомства з місцевою говіркою, визначення функціональної активності її елементів у мові батьків, населення і самих учнів.

Робота з діалектною лексикою повинна проводитися упродовж вивчення усіх розділів української мови. Готуючись до уроку, словесник повинен продумати, як пояснити учням явища, які відбувалися й відбуваються нині у літературній і говірковій лексиці. Адже саме діалектні дані найчастіше допомагають з'ясувати тенденції формування загальнонародної мови, зрозуміти і пояснити процеси змін, які відбувалися у фонетичній системі, граматичній будові і лексичному складі сучасної української мови. На жаль, вчителі досить часто викорінюють діалектизми з мови школярів спрощено. Замінюючи говіркові слова їх літературними відповідниками, вони уникають необхідних пояснень. Інколи лексичні помилки, спричинені діалектним оточенням, просто ігноруються.

Відомо, що предметом лексикології є слово, яке вивчається з кількох поглядів. Учитель знайомить школярів із широким спектром значення слова, його відношенням до навколишньої дійсності. Поступово учні заглиблюються в таємниці про походження слів, особливості їх функціювання в процесі історичного розвитку мови. І саме вчитель може прищепити пошану до рідного слова, усвідомлення його неповторності. Звичайно, було б добре, якби до програми з української мови були додані теми «Характеристика місцевої говірки», «Мова рідного краю та її місце серед діалектів України», «Культура мови учнів та говіркові елементи у їхньому мовленні», «Місцева говірка в українській літературній мові» та інші. Такі теми спрямували б словесника й учнів на уважніше ставлення і до говіркового оточення, і до загальної мовної культури.

На жаль, у шкільному курсі української мови вивченню діалектної лексики відведено незначне місце. Зокрема, на початковому етапі учні ознайомлюються з поняттям «діалектні слова», не заглиблюючись у широкі пояснення, які стосуються семантики діалектизмів, особливостей їх виникнення та функціонування у говорах. А в старших класах, коли з'ясовуються загальні закономірності розвитку діалектів української мови, учителі лише фрагментарно зупиняються на з'ясуванні структурних ознак лексичного рівня. Це свідчить про необхідність розробки системи методів і прийомів, які б забезпечили осмислення учнями лексичного матеріалу говірок.

Словесник може розробити систему контрольних запитань до тієї чи тієї теми уроку або запропонувати учням виконати низку додаткових завдань. Наприклад, висвітлюючи навчальний матеріал розділу «Лексика», вчитель пояснює такі питання, як лексичне значення слова, його багатозначність, пряме й переносне значення, синоніми, антоніми, омоніми. Однак серед прикладів не згадуються лексеми, поширені в українських говірках. Тому вчителеві варто дібрати такий ілюстративний матеріал, який, з одного боку, сприяв би засвоєнню учнями літературної норми вживання слів, а з іншого, – допоміг їм усвідомити, що саме діалектна лексика є незрівнянним живильним джерелом для мови літературної.

Добре було б розповісти учням про те, що, як свідчить Хроніка Науково-Дослідчого Інституту Мовознавства (передрук здійснено у збірнику «Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. 339 с.» [5, С. 152–163]), лише протягом другої половини 1933 р. відбулося понад п'ятнадцять засідань цього інституту, на яких обговорювалися питання українського словотвору. Висновки цих обговорень зреалізовано в

докладному перегляді фахових словників, опублікованих у 20-х рр. XX ст., поданому в п'яти термінологічних бюлетенях (медичному, ботанічному, математичному, фізичному, виробничому), що вийшли друком упродовж 1933–1935 років. Бюлетені публікували списки скалькованих з російської мови термінів, що впроваджувалися замість вилучених. Докладний виклад бюлетенів подано у статті «Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя» [1]. Про кількість «виправлених» термінів ми дізнаємось з передмов до бюлетенів. Наприклад, у передмові до «Виробничого термінологічного бюлетеня» (Київ, 1935) зазначалось, що «Словник виробничої термінології» (Харків, 1931) «мав в собі приблизно 40 – 50% слів (гнізд), які треба було переробити і виправити, щоб знищити в ньому шкідницьку виробничу термінологію».

Учитель повинен пояснити, що, втрачаючи рідну мову, ми втрачали разом із нею і своє духовне надбання, нажите нашими предками за багато віків, свій особливий спосіб розуміння світу, особливий спосіб передавати це розуміння, свої запаси мудрості. Та найгірше те, що великодержавницьким шовінізмом пронизані і сучасні виступи окремих російських науковців. Так, наприклад, у збірнику статей «Український сепаратизм у Росії, ідеологія національного розколу», що виданий у Москві, Михайло Смолін (один із керівників Православного центру імперських політичних досліджень) у «Передмові» закликає: «Національно мислячі російські люди зобов'язані заради майбутнього російського народу в жодному разі не визнавати прав на існування за державою «Україна», «українським народом» і «українською мовою». Історія не знає ні того, ні другого, ні третього. Це – фетиш, створений ідеологією наших ворогів» [4]. А стаття, яку він подав до збірника має назву «Украинский туман должен

рассеяться, и русское солнце взойдет». Прикладів таких висловлювань можна наводити багато. Тому тільки небайдужість учителя, добре продумана технологія вивчення української мови сприятимуть народженню віри в слова Миколи Костомарова: «На дні душі кожного думаючого й недурного українця сплять Виговський, Дорошенко й Мазепа – і прокинуться, коли настане слушний час».

У старших класах значно розширюються можливості для роботи з говірковим мовленням. Розкриваючи власне мовознавчі питання, учитель пов'язує матеріал народнорозмовної лексики з питаннями літературознавства. Він пояснює учням роль діалектних назв у художньому творі. Можна запропонувати також виписати з вивчених творів говіркові лексеми, групуючи їх за місцем поширення на українській етномовній території.

У сучасних українських говорах відбуваються різноманітні процеси, тому вчитель має бути спостережливим, щоб визначити у мовленні місцевих жителів певні тенденції. Найважливішими з них є ті, що пов'язані із процесами взаємодії літературної мови і територіальних діалектів.

Учитель-філолог має можливість вивчати мову говірок, спілкуючись із місцевими жителями. Поступово він визначає найважливіші ознаки мовлення краян на фонетичному, морфологічному, синтаксичному і лексичному рівнях. Одним із ефективних прийомів фіксації діалектного матеріалу є магнітофонний запис зв'язного тексту. Тому добре було б, щоб у вчителя-словесника була зібрана фонотека, у якій були б тексти різної тематики. Тоді можна учням пропонувати прослуховувати магнітофонний запис розповідей жителів села, знаходити у тексті говіркові слова і добирати, де це

можливо, до діалектної лексики відповідники з літературної мови.

Щоб школярі краще запам'ятовували літературні слова, можна виготовити таблицю «Розрізняй літературні й діалектні назви!» Добираючи лексику для подібної таблиці, необхідно враховувати мовні особливості конкретної говірки, частотність уживання певних слів у мовленні учнів. Окрім цього, слова в таблиці обов'язково потрібно періодично змінювати.

Робота з говірковою лексикою проводиться під час вивчення різних розділів української мови. Так, під час опрацювання розділу «Фонетика» в умовах місцевої говірки учням можна розповісти про те, як російські більшовики для стирання національних відмінностей українського народу від російського проводили політику асиміляції поневолених народів і як вони брутально втручались у структуру нашої мови. Прикладом може бути зміна назв географічних об'єктів. У підсумку українські форми сотень назв населених пунктів на сході України, а після війни – і на заході були максимально наближенні до російських: Ромен було замінено на Ромни, Лубні – на Лубни, Гумань – на Умань, Ніжень – на Ніжин, Баришпіль – на Бориспіль, Лисавет – на Єлисаветград, Хвастів – на Фастів, Лінці – на Іллінці, Куп'янка – на Куп'янськ, Вовча – на Вовчанськ та багато інших.

При вивченні розділу «Морфологія» доцільним буде використання текстів пам'яток української мови, що уможливить усвідомлення школярами давності діалектного закінчення *-и* в непрямих відмінках іменників III відміни (*радости, соли*) або розуміння, чому у сучасному говірковому мовленні досі вживаються інфінітивні форми *печи, пумушчи* (пекти, допомогти) чи займенникові енклітики *ня, тя, ся, нє, тє, сє, ні, ті, сі (Він тє буде див)*. Таких прикладів можна наводити багато. І,

можливо, тоді наша молодь відчує дух наших предків – творців такої мови, з багатством якої не може зрівнятися жодна з мов, що плекала амбітні плани про свою зверхність над українською. Немає потреби доводити, що, скажімо, суфікси для вираження демінутивності (здрібнілості), пестливості, ніжності тощо, які поєднуються не тільки з іменниками та прикметниками (сестра – *сестриця, сестричка, сестронька*; тихий – *тихенький, тихесенький*), а й з дієсловами (спати – *спатки, спаточки, спатоньки, спатуні*), відповідають певним струнам української душі, без яких такі словотвірні елементи виникнути в мові і вживатися в мовленні аж ніяк не могли.

Українським термінам, що мали спільний з російськими запозичений корінь, проте інший рід, у 30-х рр. минулого століття було надано такого самого роду, як в російській мові, зокрема слова на *-иза, -іза, -еза* рекомендовано вживати в чоловічому роді [5, с. 154], а замість іменників жіночого роду на *-аля* запроваджено форми на *-аль* [1]. Як наслідок, поряд із кількома словами, що їх не змінено через недогляд (*криза*, *теза*, *оаза* та кілька інших), маємо *еліпс* замість еліпса, бензина перетворилась на *бензин*, кефаля, вуаля, вертикаля, цитаделя – на *кефаль, вуаль, вертикаль, цитадель* тощо. Але говіркове мовлення бюлетенями не зміниш, тому ми зберегли форми *протеза* (протез), *обрива* (обрив), *циліндра* (циліндр), *літра* (літр), *добра врозай* (урожай), *гулій, вулій* (олія), *шкарлатин* (скарлатина) та ін.

В усному і писемному мовленні учні допускають порівняно небагато помилок синтаксичного характеру, пов'язаних із впливом діалектного оточення. Інколи вони неправильно вживають підмет чи присудок, означення, обставину. Але дивовижні метаморфози відбулися з конструкціями, що містять орудний відмінок. Його штучно

було усунуто з властивих українських конструкцій (*говорити телефоном, розподіл групами*), натомість накинуто в пасивних конструкціях (взірці до наслідування – *зроблено мною, затверджено з'їздом, затверджений з'їздом*). Це явище, а також примусово запроваджені пасивні конструкції на *-ся* (*книжка друкується, квитки продаються*) [5, с. 148-152] поширилися настільки, що ми вже не відчуваємо коструватості та безглуздя таких конструкцій. «Книжка, написана відомим письменником» – конструкція, що її багато хто вважає нормальною, хоча насправді *писав її той письменник* (до настання ери комп'ютерів) *ручкою*. «М'яч, забитий футболістом», але ж футболіст – це не нога, голова чи рука.

У науковій літературі пасивні конструкції на *-ся* не лише призвели до втрати відчуття активної та пасивної дії (*експеримент виконується, тема вивчається*), а й спричинили плутанину між примусовими та самочинними процесами. Так, наприклад, поверхня (внаслідок певного впливу) в багатьох статтях не *рівнішає (білі(ша)є)*, а *вирівнюється, вибілюється*, хоча вирівнювати / вирівняти, вибілювати / вибілити – примусові процеси, а рівнішати / порівнішати, білі(ша)ти / побілі(ша)ти – самочинні.

І лише приклади з діалектного мовлення можуть довести штучність насаджених нам синтаксичних форм і відродити природність, недвозначність рідних. Отже, робота з говірковим мовленням повинна продовжуватися і в процесі вивчення синтаксису. Щодо цього корисним буде порівняння говіркових текстів з літературними.

У старших класах вивчаються діалекти української мови на порівняно вищому науковому рівні. Учні довідуються про лексичні, фонетичні і морфологічні особливості північних (поліських), південно-західних і південно-східних говорів. Щоправда, у підручнику з української

мови відомості про зазначені діалектні системи викладені стисло.

Із учнями старших класів бажано практикувати написання невеликих рефератів, наприклад, на такі теми: «Мова мого села», «Як ми розмовляємо», «Моя порада товаришеві, як правильно говорити», «Чим красива наша мова», «Для чого потрібно знати правила граматики» та інші. Кожен учень обере якийсь один напрям роботи, наприклад, наголос у рідній говірці й наголос, передбачений нормами граматики; вимова пом'якшених приголосних у говірці й у нормованій мові; вживання іншомовних слів у мові селян і їх граматична норма; активність суржикових слів у мові жителів села і учнів та їх відповідники в українській мові. Потім вони готують відповідні реферати, які зачитують на уроці або засіданні гуртка.

Багато питань, пов'язаних із вивченням говіркового мовлення, можна розглянути на заняттях лінгвістичного гуртка. Учителеві необхідно спрямувати зусилля учнів на пошук стежок до пізнання таємниць діалектної лексики і семантики, вивчення мовних джерел рідного краю, щоб, як відзначав відомий діалектолог М. В. Никончук, «навіки закарбувалися в серці і в пам'яті хвилини, коли почується рідне слово, прийде розуміння його значення і безмірної вартості для скарбниці духовної культури близьких людей як маленької частини всієї культури української нації» [2, с. 8].

Добре, якщо на заняттях лінгвістичного гуртка в школі учні розглядають мовні явища, які вивчаються на уроках. Діти розширюють знання про літературну мову і особливості взаємодії її з мовою говірок.

Сьогодні продовжується збирання діалектної лексики, що проводиться у руслі реалізації загальнодержавної комплексної програми, спрямованої на створення

Лексичного атласу української мови та Словника українських народних говорів. У зв'язку з цим перед учителем-філологом відкривається широка перспектива для активної практичної діяльності у галузі діалектології.

Члени гуртка одержуюсь підготовлене вчителем завдання, за яким вони записують лексику землеробства, тваринництва, будівництва, назви, пов'язані з транспортом і комунікацією, побутом, народними промислами, звичаями, іграми, розвагами, обрядами, повір'ями та ін.

На заняттях лінгвістичного гуртка учні опрацьовують зібраний за темами діалектний лексичний матеріал і під керівництвом учителя укладають словник рідної говірки. Такий словничок знадобиться під час вивчення різних питань шкільного курсу української мови.

Позитивних наслідків можна досягти лише тоді, коли вивчення лексики говірок проводиться постійно й систематично, коли ця робота має різноманітні форми. Добре, якщо ознайомлення з народнорозмовною лексикою матиме зв'язок із навчально-виховною діяльністю всього педагогічного колективу школи. За таких умов учні зможуть глибоко вивчити словник рідної говірки. Через лексичні засоби вони ознайомляться з особливостями розвитку матеріальної і духовної культури краю.

Отже, запроваджуваний у школах комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення української мови уможливлює підвищення рівня мовленнєвої культури учнів; сприяє виробленню навичок самоконтролю за правильністю вимови і написання вживаних слів, прищеплює смак до нормативного, літературного мовлення, розвиває спостережливість до почутого і переданого на письмі. Для належної реалізації цього підходу вчителі української мови і літератури повинні бути достатньо обізнані з українською діалектологією, особливостями говірок, на території яких знаходяться

школи, реально оцінювати вплив місцевих говірок на рівень мовленнєвої компетентності школярів, системно планувати відповідний навчально-тренувальний матеріал з української мови для послідовного здійснення практичної реалізації зв'язку вивчення діалектної лексики з різними розділами української мови.

Лінгвоцид щодо української мови має довгу історію, сторінки якої рясніють підступом, погордою, нахабством, лицемірством поневолювачів та щедро политі сльозами і кров'ю їхньої жертви – нашого народу. Тому кожен із нас повинен пам'ятати, що боротьба за українську мову, культуру, духовність – це боротьба за Українську державу. Утвердивши в Україні українську мову, національну культуру і духовність, ми збережемо Україну як європейську державу, піднімемо в кожного українця дух національної самосвідомості, громадянської гідності, переконання україноцентризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Карпіловська Є. Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя. *Проблеми української термінології*: Вісник Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2004, № 503 С. 3-8.
2. Никончук М. В. Матеріали до Лексичного атласу української мови: Правобережне Полісся. К.: Наукова думка, 1978. 314 с.
3. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для 5–12 класів. / За ред.Д.С.Наливайка. Кер. колективу Ю. І. Ковбасенко. К.– Ірпінь: Перун, 2005. 176 с.
4. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолина. Оформление М. Ю. Зайцева. М.: Москва, 1998. 432 с.
5. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. 339 с.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Рускуліс Лілія
доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Гурдуз Андрій
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Каленюк Світлана
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Корнієнко Ірина
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Родіонова Інна
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Ситченко Анатолій
доктор педагогічних наук, професор

Шеремета Наталія
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мхитарян Ольга
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Механцева Віталіна
здобувач вищої освіти II (магістерського) рівня, спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література)